ЈАМАГЛАР...

Шәһәр мөвзусунда

Бакыда сәһәрин ачылмасына, дәнизин бирдән-бирә од тутуб јаван суларына тамаша едәнләр һәмин анларда јүнкүл, илтәма бонзәр бир думандан бојланан евләрин, гүллөләрин, гәдим гала диварларынын һөкүмдән даһа чох нагыла бәнзәдијинин, јәни ки, шәһидә олмушлар. Һәр сәһәр дагчүсү һиссәдән үзуашагы дүшәндә бир ашлыга мәнз елә көлир ки, дөгурдан да гәдим бир узаглыгда, сәһрли бир нагыл дүнјасы илә көрүшә кедирсән.

Илләр узуну сәһәр-ахшам төкрарланан бу көрдиш чох шеји ајдынлашдырса дә, Бакыны көрдүкчә, таныдыгча үрәјимдә ушаг вүрүнлүгүна бәнзәр һәјәчан вә мәһәббәт һиссләри даһа да күчләнир. Бу күчләнә, бу евләр, бағлар, гала диварлары көзүмүзә-көнлүмүзә елә јопуб ки, онлар һагғында данышмагы, хатырламағы бә'зән артыг һесаб еләјирик.

Бәлкә дөгрудан да белә дејир... Ата-ананын үзү, симасы јадымызда нечә галыр? Бир күн ајры-ајры чизкиләри хатырламалы олсаг, чох шеј јада дүшмәз. Онлар бүтөв, үмуми бир дүјгу, хатирә кими өмрүмүзүн ајрылмаз парчасына дөнүлүр. Көркәмләрин сәсә чевримәк лазым кәлсә чашыб галарыг.

Догма јерләр дә, кечмишин јадигары олан абидәләр дә. Бакынын говғалы илләринин шаһидләри нүчә вә мејданлар да мүгәддәсдир вә бу мүгәддәслији горујуб сахламаг шөрәф шинмәздир, вәтәндашлыг борчумүздүр.

Биз тәнчә кечмишә өјрәнмәклә кифајәтләнмәјр, тәкчә кәләчәк һагғында хош хәјалларда ишимизи битмиш һесаб едәмирик; биз һәм дә үгдәтли, мөһкәм бир көрүнүш—кечмишлә кәләчәк арасында. Бизә бабаларымызын өн көзәл, улу адәт-ән'әнәләрини тәкчә музеј експонаты кими һејран-һејран сеји едәмирик, бну јашадыб, инкишаф етдириб кәлечәјә чатдырмаға чалышырыг. Бизә јадикар олан ән зәнкин хәзинәләр һансылардыр? Мә'нәви бирлијимиз, ана дилимиз, көзәл, абад торпағымыз, бејнәлмиләлчилик дүјгуларымыз, галаларымыз, шәһәрләримиз, гәдим бина вә абидәләр... Бир дә мүгәддәслик, дәјәр тәкчә зәәмәтлә, бөјүклүкләми өлчүлүр? Ади бир даш, гаја парчасы, өз көркәми илә чох да диггәти чәлб етмәјән балача бир ев, јол үстүндә дајанан тәнһа бир агач да мисилсиз гијмәтә малик ола биләр; әкәр кечмишимизин нефси илә өтирләнәб, һансы сирримизин бешијә, һансы хош вә ја ачы күнүмүзүн шаһиди олубса, бир јахшы адамын, тарихи шәхсијәтин ады илә бағлыдырса.

Ишә кедәндә һәрдән јолуму Инчәришәһәрдән—гала диварлары боју узанан күчәдән салырам.

Инчәришәһәрин бәрпасынын һансы јолларда һәлл едилмәси мәсәләси музакирә олунан вахтларда Ширваншаһлар сарајынын габағында тәләсик «әмәлијјат» апарылыб... Музејин өтрафынын тәмизләнмәси шүбһәсиз ки, јахшыдыр. Анчаг бу ишә сәлитә илә көрүлмәлидир. Бүтөв бир сәһәдә евләр үчүрулуб, арада бир-ики нисбәтән саламат, горунмалы бина сахланылыб, Анчаг онларын диварларындакы гурама парчалары хатырладан рөнкләр, үчүг јерләри бахан кими фикри јаћындырыр. Сөкмәк вә лазымлыны горујуб сахламаг ишини елә көрмәк лазымдыр ки, гәдим шәһәрин аһәнки позулмасын.

Сөкүлән евләрин јеринә нечә кәлди елә кәлә-көтүр әһәнк дашлары төкүлүб. Бизчә Инчәришәһәрин колоритн, меʼмарлыг атмосфери тәләб едир ки, бу мејдана монументаллыг, гәдимлик һиссини күчләндирән тутгун, бүтөв дашлар дөшәнсин, кичик декоратив абидәләр гојулсун, белә ликлә дә Ширваншаһлар сарајынын гаршысында ону тамамлајан көзәл бир мејдан јарадылсын.

Гала диварларынын Бакы Совети бинасынын архасындакы бүрчүнүн бир тәрәфи сыдрадан чыхдығына көрә бөрпа ишә кедиди. Фәһәлләр ади ар дашла диварын үчмуш јерини һөрдүрдүләр. Бу мәсәлә она көрә диггәтини чәлб еләди ки, сон вахтлар гала диварларынын нечә јери белә «бөрпа» едилиб. Гаја палтарда ағ јамаг нечә көзә дәјирсә, бөрпа едилмиш јерләр дә о чүр узагдан адамы чағырыр. Һамыја белә лајиг ки, бөрпа тәрәдән тикмәк дејил көһнәјә, илкин көркәмә гајытмаг, она илк шәкилдә, лакин көнчлин, јенилик күчү илә јашамаг имканы јаратмагдыр. Нәдәнсә, Инчәришәһәрдә бөрпа ишләри илә мәшгул оланлар бу әдәд һөкүмәтә е'тинасыз јанашырлар. Бакы Совети метросунун архасында, хәлг тәсәрруфаты институту бинасынын өтрафында гәдим диварларын гаралтутгун, әзәмәтли дашы көрүнәрләрә јаманыш јүнкүл, аг көрпүчләр һансы бөрпа сәлитәсинин нишанәсидир? Јамагларын тәзәлијинә белә «нумајиш өдирмәк» лазымдырмы?

Гыз Галасындакы бөрпанын нәтичәси дә көз габағындадыр. Ејни вәзијјәт орда да төкрар олунуб. Галанын дөнүзә бахан узунә бөрпа заманы бөркидилмиш тәзә көрпүчләр сәбәбсиз јерә аграан дүн кими адамы әсәбләшдирир. Бәлкә Инчәришәһәрин колоритинә ујғун, мүнасиб гара дашы тапылмајыб? Јохса көрәк бутүн тамаша едәнләр бахыб көрсүнләр ки, бу аг дашлар дивара јахын вахтларда, кимнинсә сәлитәсиз әли илә көрчимләнib?!..

Азәрбајчанын гәдим абидәләринин, хүсусән Нахчыван мә'марлыг иччиларинин бөрпа иши вә һәмин ишин нәтичәләри бизә јахшы мә'лумдур. Лакин Гала диварларында бу ишә Нахчывандакы кими мүрәккәб дејил. Әсас мәсәлә материалы дүзкүн сечмәкдә, сәлитәдә вә башлычасы исә һәссаслыгдадыр.

Гала диварларына вурулмуш лөвһәләрдә онун XII—XIX әср абидәси олдуғу көстәрилир. Бизчә бу, дөгрү дејил, долашыклыгдыр. Абидәнин тарихи онун илк јаранышындан һесабланыр. Сонракы тикинти-сөкүнтү еләмәри, бну јашадыб, инкишаф етдириб кәлечәјә чатдырмаға чалышырыг. Бизә јадикар олан ән зәнкин хәзинәләр һансылардыр? Мә'нәви бирлијимиз, ана дилимиз, көзәл, абад торпағымыз, бејнәлмиләлчилик дүјгуларымыз, галаларымыз, шәһәрләримиз, гәдим бина вә абидәләр... Бир дә мүгәддәслик, дәјәр тәкчә зәәмәтлә, бөјүклүкләми өлчүлүр? Ади бир даш, гаја парчасы, өз көркәми илә чох да диггәти чәлб етмәјән балача бир ев, јол үстүндә дајанан тәнһа бир агач да мисилсиз гијмәтә малик ола биләр; әкәр кечмишимизин нефси илә өтирләнәб, һансы сирримизин бешијә, һансы хош вә ја ачы күнүмүзүн шаһиди олубса, бир јахшы адамын, тарихи шәхсијәтин ады илә бағлыдырса.

Ишә кедәндә һәрдән јолуму Инчәришәһәрдән—гала диварлары боју узанан күчәдән салырам.

Инчәришәһәрин бәрпасынын һансы јолларда һәлл едилмәси мәсәләси музакирә олунан вахтларда Ширваншаһлар сарајынын габағында тәләсик «әмәлијјат» апарылыб... Музејин өтрафынын тәмизләнмәси шүбһәсиз ки, јахшыдыр. Анчаг бу ишә сәлитә илә көрүлмәлидир. Бүтөв бир сәһәдә евләр үчүрулуб, арада бир-ики нисбәтән саламат, горунмалы бина сахланылыб, Анчаг онларын диварларындакы гурама парчаны хатырладан рөнкләр, үчүг јерләри бахан кими фикри јаћындырыр. Сөкмәк вә лазымлыны горујуб сахламаг ишини елә көрмәк лазымдыр ки, гәдим шәһәрин аһәнки позулмасын.

Сөкүлән евләрин јеринә нечә кәлди елә кәлә-көтүр әһәнк дашлары төкүлүб. Бизчә Инчәришәһәрин колоритн, меʼмарлыг атмосфери тәләб едир ки, бу мејдана монументаллыг, гәдимлик һиссини күчләндирән тутгун, бүтөв дашлар дөшәнсин, кичик декоратив абидәләр гојулсун, белә ликлә дә Ширваншаһлар сарајынын гаршысында ону тамамлајан көзәл бир мејдан јарадылсын.

Гала диварларынын Бакы Совети бинасынын архасындакы бүрчүнүн бир тәрәфи сыдрадан чыхдығына көрә бөрпа ишә кедиди. Фәһәлләр ади ар дашла диварын үчмуш јерини һөрдүрдүләр. Бу мәсәлә она көрә диггәтини чәлб еләди ки, сон вахтлар гала диварларынын нечә јери белә «бөрпа» едилиб. Гаја палтарда ағ јамаг нечә көзә дәјирсә, бөрпа едилмиш јерләр дә о чүр узагдан адамы чағырыр. Һамыја белә лајиг ки, бөрпа тәрәдән тикмәк дејил көһнәјә, илкин көркәмә гајытмаг, она илк шәкилдә, лакин көнчлин, јенилик күчү илә јашамаг имканы јаратмагдыр. Бурада һәр шеј илкин дурулугунда көзәллијиндә сахланылмалы, горунмалыдыр. Музејдә експонатлара баханда истәр-истәмәз көзүн онларын үстүндәки тәгдимат јазыларына сатаныр. Белә јазылар дөгрү олмалыдыр. Бу јазыларын бир нечә дилдә олмасы јахшыдыр, әкәр ејни әд, ејни тарихи факт һәр дилдә бир чүр верилмәсә... Сөзләр, ифадәләр, адлар тәһриф олунмаса. Бу чәһәтдән Ширваншаһлар гоҳум-музејиндәки салғасызлыг адамы тәәссүфләндирир. Мәсәлән, Пирсаат чајы үстүндәки Ханәкаһын шәкилләри диварда јаваш асылыб. Анчаг һәр шәкилдә абидәнин јнваны бир чүр көстәрилир. Бир јердә Салјан, бир јердә Әли Бајрамов, бир јердә дә Әли Бајрамлы рајону. Музејин ишчиси илә сөһбәт ачылды. О, хејли мүбаһисә етди ки, нијә **Әли Бајрамов** рајонуну танымырсыныз? Балача бир јазыда көрүн нечә сәһв вар: «Азәрб. ССР. **Әли Бајрамов** рајону **Пирсаат** чајы үзәриндә ханәкаһ. 1256-ил. (?) Меʼмары Һәбибулла Шејх-задә. (фамилја бүтөв јазылмалыдыр), Шејх Мөһәммәд Һачы оглу.

Меʼмарын ады русча да дүз верилмәјиб.

Музејдәки чохлу белә сәһв јазылардан бә'зиләрини нәзәрә чатдырырам:

Нефт вә **газ сәнајесинин** (?) бинасы (лајиһә).

М. Азизбејов (?) адына Азәрбајчан Драм Реатры.

Физули мејданы, **Физули** һејкәли (һаләбуки шәкилдә һејкәлин үзәриндә Фүзули сөзү ајдын охунур).

Метростројун (?) јашајыш бинасы (лајиһә).

Дәнизкәнары паркда **шахмат**-дама клубу. 26-Бакы **комиссарлары** мејданы.

Совхоз трестләринин и с т е һ с а л а т бинасы.

Тикинти техники гурғуларынын тәнзимләнмәсинә трестинин бинасы.

(Азад гадын һејкәлинин архасындакы һүндүр бина нәзәрдә тутулур).

Коммунист күчәсин Бакынын мәркәзи күчәси адландырылар. Инди Бакыда бојук, кәниш хијабанлар, тәзә јоллар салынса да бу фикир дәјишилмәјиб. Чүнки Коммунист күчәси өз онун өтрафы шәһәрин меʼмарлыг чәһәтдән ән көзәл һәлл олунмуш күшәләриндәндир. Бурада сон јүз илдә Бакынын игтисади сычрајышлы, мәдәни инкишафына әкс едирән мүхтәлиф үслублу, бир-бириндән көзәл биналар учалыр. Бу биналарын һәр бири өзүнә сәнәт инчисидир. Јахшы кечмишин меʼмарлыг наилијјәтинин нүмунәләри кими горунуб сахланылмалы, нүмунә көстәрмәлидир. Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын, республика Али Совети Рәјасәт Һејәтинин, Бакы Советинин, филармонијанын вә өтрафдакы дөнәр биналарын монументал көркәми, учалыг, мөһкәмлик, гүдрәт вә көзәллик ифадә еләјән чизкиләри, нахышлары үрәји хош һиссләрә долдурур. Бу биналарын чохунда һејкәл бүтөвлүјү, зәрифлик вар. Буна көрә дә бинаја еднлән һәр һансы «әлавә» вә ја дивара вурулан ади лөвһә диггәти чох хәз чәлб едир. Тәәссүф ки, илләр узуну бу чәһәт нәзәрә алынмајыб, һәмин биналарын диварлары долмә-дешик едилиб. Тәзә афишалар, тәзә газетләр, тәзә е'ланлар, рекламлар... Һамысы да бу диварлара бәнд олмалыдыр. Һәр дәфә дә диварда тәзә дешик ачылыр, тәзә јара гојулур. Көзәл диварлар ары шаһидә дөнүрләр. Бу сөзләр Низами, Үзејир Һачыбәјов, Полухин, 28 Апрел, Фиолетов. Чапаридзе күчәләриндәки көһнә биналарын чохуна аиддир.

Белә лагеҗдијин, соғуғанлығынын бир өзү дә Ширваншаһлар сарајындан, шәһәримизин гонагларына көстәрилән вә меʼмарлығымызын шаһ әсәри сајылан абидә ансамблындан, ордакы музејин експонатларындан башланыр. Инчәришәһәр бешикдир, чешмәдир. Бурада һәр шеј илкин дурулугунда көзәллијиндә сахланылмалы, горунмалыдыр. Музејдә експонатлара баханда истәр-истәмәз көзүн онларын үстүндәки тәгдимат јазыларына сатаныр. Белә јазылар дөгрү олмалыдыр. Бу јазыларын бир нечә дилдә олмасы јахшыдыр, әкәр ејни әд, ејни тарихи факт һәр дилдә бир чүр верилмәсә... Сөзләр, ифадәләр, адлар тәһриф олунмаса. Бу чәһәтдән Ширваншаһлар гоҳум-музејиндәки салғасызлыг адамы тәәссүфләндирир. Мәсәлән, Пирсаат чајы үстүндәки Ханәкаһын шәкилләри диварда јаваш асылыб. Анчаг һәр шәкилдә абидәнин јнваны бир чүр көстәрилир. Бир јердә Салјан, бир јердә Әли Бајрамов, бир јердә дә Әли Бајрамлы рајону. Музејин ишчиси илә сөһбәт ачылды. О, хејли мүбаһисә етди ки, нијә **Әли Бајрамов** рајонуну танымырсыныз? Балача бир јазыда көрүн нечә сәһв вар: «Азәрб. ССР. **Әли Бајрамов** рајону **Пирсаат** чајы үзәриндә ханәкаһ. 1256-ил. (?) Меʼмары Һәбибулла Шејх-задә. (фамилја бүтөв јазылмалыдыр), Шејх Мөһәммәд Һачы оглу.

Меʼмарын ады русча да дүз верилмәјиб.

Музејдәки чохлу белә сәһв јазылардан бә'зиләрини нәзәрә чатдырырам:

Нефт вә **газ сәнајесинин** (?) бинасы (лајиһә).

М. Азизбејов (?) адына Азәрбајчан Драм **Реатры.**

Физули мејданы, **Физули** һејкәли (һаләбуки шәкилдә һејкәлин үзәриндә Фүзули сөзү ајдын охунур).

Метростројун (?) јашајыш бинасы (лајиһә).

Дәнизкәнары паркда **шахмат**-дама клубу. 26-Бакы **комиссарлары** мејданы.

Совхоз трестләринин и с т е һ с а л а т бинасы.

Тикинти техники гурғуларынын тәнзимләнмәсинә трестинин бинасы.

(Азад гадын һејкәлинин архасындакы һүндүр бина нәзәрдә тутулур).

Коммунист күчәси 18 мәртәбәли јашајыш бинасы. (Лајиһә сөзү јазылмадығына көрә белә чыхыр ки, бу бина назырда мөвчуддур).

Мәншәт еви вә 28 апрел күчәсинин **нишааты** (?)

Ашшерон меһманханасы.

Һ. Бачијев күчәси.

С. М. Киров адына (?) проспект.

Белә мисалларын сајысы артырмаг да олар. Көрәсән бу јазылары ким јазыб?! Музејдә ишчиләри бу гәдәр сез, фикир вә дүрүг ишләри сәһвләрини көрмүрләрми?

Јери кәнишкән демәк лазымдыр ки, лөвһәләрдә күчә, идарә вә мүәссисә адларында белә сәһвләрә тез-тез раст кәлирик. Бу сәһвләр һәр күн көзүмүзүн габағындадыр. Амма тәәссүф ки, онларын дүзәлдилмәси илә аз марағланырыг.

Билмәк олмур ки, Гасым Исмајылов күчәсинин ады нијә **Гасым Исмајылов**, Ү. Бачыбәјов күчәсинин ады нијә Ү. **Бачыбәјов**, Мушку Мүдафиә Һәрәкаһы нијә Мушку Мүдафиә **Гәрәкаһы**, хатирә лөвһәләринин бә'зиләринин үстүндә јерләшмишдир әвәзинә нијә **ерләшмишдир** јазылмалыдыр. Автобусларда, троллејбуслардакы јазылара нијә нәзарәт едилмир?

Гејд етмәк лазымдыр ки, бир сыра әрзаг мәнсулларынын, чохишләнән малларын үстүндәки јазыларда да чохлу сәһвә јол верилир, дилимиздә олмајан «гәриб» сөзләр ишләдилир.

Бу күнләрдә Хырдаландакы поликлиникада јолум дүшмүшдү. Гапынын агзында ири һәрфләрлә нәгш едилмиш ики јазыны ејни илә бурада верирәм: «Бурда евә **чаһарыш** гејд едилир». «Гыздырмасы олан хәстәләр һәмиша **евә чаһарыш**». Балбыны һәмин поликлиникада нечә-нечә али тәһсилли һәким ишләјир.

Мадди-мәдәни нөсхәмиз е'тибарсызлыға вә дилимизин тәһрифинә бөјүк кичинкијиндән асылы олмајараг һеч сәһвә јол вермәк олмаз.

Сабир РУСТОМХАНЛЫ